

JOANNA KURCZEWSKA

Wprowadzenie

Książka „Przemiany kulturowe we współczesnej Polsce. Ramy, właściwości, epizody” ma charakter, rzecz można, osobliwy. Jest równocześnie rodzajem bardzo długiej notatki, a właściwie notatek, przygotowanych jako składnik raportu badawczego pionu kultury funkcjonującego w ramach struktur IFiS PAN¹, oraz zbioru refleksji teoretycznych ufundowanych na mniej lub bardziej mocnych podstawach empirycznych, które jakby wbrew formie raportu stanowią świadectwo uczestnictwa autorów artykułów w podstawowych dyskusjach o tym jak trzeba badać kulturę (kultury) społeczeństwa polskiego czy w społeczeństwie polskim, jakie są najważniejsze kategorie badawcze, jakie diagnozy społeczne i kulturowe są konieczne, by odpowiedzieć na pytania o doświadczenia polskiego społeczeństwa z kulturą (w jej najszerszym rozumieniu).

Jest jakąś postacią zapisu raportu zbiorowego, który powstał w efekcie instytutowego zlecenia nr 16 „Wymiar kulturowych różnicowań oraz przemian społecznych i cywilizacyjnych” (koncepcje teoretyczne, metody, badania empiryczne). W pracach nad raportem brali udział pracownicy i współpracownicy Zespołu Socjologii i Antropologii Kultury oraz pracownicy Zakładu Teorii Kultury oraz Zakładu Filozofii Kultury. Raport powstał przede wszystkim na podstawie tekstów socjologów, antropologów, filozofów i historyków (z wykształcenia, warsztatu badawczego i pól badawczych, na których skoncentrowali swoje zainteresowania badawcze, głównie korzystając z szeroko rozumianej metodologii badań jakościowych w naukach społecznych i humanistyczne).

¹ W części socjologicznej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN funkcjonują trzy piony: pion struktur społecznych, pion instytucji społecznych, ekonomicznych i politycznych oraz pion kultury, spośród tych trzech najbardziej powiązany z częścią filozoficzną Instytutu, a zwłaszcza z zespołami i zakładami zajmującymi się teoriami kultury, filozofią społeczną oraz filozofią polityczną.

Dotyczy on, podkreślmy raz jeszcze, wymiaru kulturowego tak zróżnicowań, jak i zmiany społecznej społeczeństwa polskiego, najważniejszych struktur, instytucji oraz procesów, które miały miejsce w drugiej połowie XX wieku i w pierwszych dwóch dekadach obecnego.

W przypadku tego wieloelementowego raportu (zgromadził on głównie materiały empiryczne i stosowne do nich interpretacje teoretyczne uzyskane w końcu 2015 roku i doskonalone, tak aby mogły być podstawą artykułów w niniejszej książce.

Łatwiej powiedzieć, czym ta książka nie jest, aniżeli czym jest. Nie jest z pewnością tylko wędrówką po najważniejszych lekturach teoretycznych współautorów raportów, nie jest też próbą – czego osobiście żałuję – jakiejś konkretnej weryfikacji określanego typu teoretyzowania o kulturze (np. pod wpływem Antoniny Kłoskowskiej, Raymonda Collinsa, Zygmunta Baumana czy Pierre'a Bourdieu) czy przeciwnie – jakąś próbą zmierzenia się z doświadczeniem potocznym ostatnich pokoleń Polaków.

Stanowi zapis różnych przedstawień i interpretacji tego, co działo w społeczeństwie polskim w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat i co przez badaczy – socjologów, antropologów i filozofów – było określane sferą kultury, wzorami i stylami kulturowymi, uczestnictwem kulturowym, wielokulturowością itd.

Bez wątpienia książka jest próbą świadectwa, że koncepcje kultury dają się stosować przez socjologów i antropologów w różnych dziedzinach rzeczywistości społecznej. Ujawnia to struktura książki: zbudowana z czterech obszernych części. Pierwsza z nich – „Jak myśleć o kulturze(ach)” – dotyczy ram teoretycznych i właściwości specyficznych dla różnych podejść analitycznych i ich najważniejszych pól badawczych. Druga część – „Dawne i obecne strategie życiowe Polaków: wzory i realia społeczne” – najbardziej z nich historyczna, bo autorzy w swoich tekstach zajęli się strategiami i w czasie Polski Ludowej, i w różnych okresach transformacji ustrojowej aż do drugiej dekady XXI wieku. W trzeciej części zgrupowane zostały teksty badaczy pamięci zbiorowej Polaków, pamięci rekonstruowanej na podstawie różnego typu dokumentów, materialnych i niematerialnych, w ostatnich latach. Część ta nazywa się „Co i jak pamiętamy?”. W czwartej, ostatniej, części książki znalazły się artykuły poświęcone nowym formom starych zjawisk i procesów kulturowych zachodzących w Polsce pod wpływem różnorodnych czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Takim formom, którym autorzy artykułów przydają istotną ważność akademicką oraz publiczną, gdyż ujawniają one charakter nowych tożsamości społecznych, tożsamości, które mówią wszystko co najważniejsze o głębokości zmiany kulturowej w Polsce.

Jest to książka, i ten jej wymiar trzeba koniecznie podkreślić, z jednej strony o najzwyczajniejszych doświadczeniach zwyczajnych ludzi, o ich strategiach ży-

ciowych i wzorach, ich pragnieniach uczestnictwa w kulturze. Z drugiej zaś, ukazując mnogość epizodów społecznych i aktorów społecznych (indywidualnych i zbiorowych), książka próbuje zaproponować pewne wyraziste sposoby wprowadzenia porządku do chaosu kulturowych doświadczeń jednostkowych i grupowych, składających się na „przemiany” społeczne i cywilizacyjne Polski. Najważniejsze jest – i to bez względu na sposób patrzenia na zawartość tego osobliwego raportu, jaki wybierze Czytelnik – że kultura pokazana przez autorów tomu w jej najbardziej rozszerzonej i rozproszonej konceptualizacji pokazuje, że kultura(y) w społeczeństwie polskim czy społeczeństwa polskiego nie jest(ą) monolitem, że zajmując się kulturami, musimy umieć dostrzec genezę, mechanizmy i funkcje różnorodności. Innymi słowy, książka ta winna pokazywać, że w debatach na temat kondycji kultury w Polsce również współcześnie badacze stoją po stronie różnicy kulturowej i podmiotowego podejścia do instytucji stylów i wzorów kulturowych.

Jest to książka o społeczeństwie polskim, które uczestnicząc w rzeczywistości kulturowej, przyczynia się nie tylko do jej modyfikacji, ale i do budowania jej nowych jakości.

Teoretycy zmian kulturowych w Polsce zwykli pytać, czy mamy w niej do czynienia z dość „homogeniczną” kulturą zachodnią, czy z reaktywacją różnorodności kulturowej polskiego dziedzictwa kulturowego na różnych poziomach agregacji społecznej jakby poza presją kulturowej ekspansji Zachodu. Pytają także, jakie czynniki „wywołują” i „kontrolują” kulturowe organizowanie różnorodności w ramach dwóch wymiarów przeobrażeń rzeczywistości kulturowej: globalnego i europejskiego oraz narodowego i państwowego.

W książce w centrum uwagi autorów znajdują się kwestie dywersyfikacji kultury czy kultur, a nie próby ich kolejnej reintegracji. Autorzy szukają kontrastów kulturowych, pokazują raczej zerwania tradycji aniżeli jej bezproblemowe kontynuacje, śledzą napięcia między deterytorializacją kultury, a jej reterytorializacją, tendencjami indywidualistycznymi, a dążeniami do wspólnotowości. Różnorodność kulturowa społeczeństwa polskiego w wielorakich jego miejscach społecznych i momentach historycznych jest bez wątpienia bohaterką tej książki.

Wielu autorów tekstów w tym zbiorze zgodziłoby się zapewne z Ulrichem Beckiem, iż „przeżywamy obecnie zmiany podstaw zmian” (Ulrich Beck, *Społeczeństwo ryzyka*. Warszawa: Scholar, s. 22). Właśnie ta jego konstatacja sformułowana w odniesieniu do kultury europejskiej, jak sądzę, towarzyszy – jawnie lub skrycie – autorom, gdy zajmują się kanonem kultury, radykalizmem politycznym, strategiami upamiętniającymi, formami korzystania z nowych technologii... Pragnienie oddania przez nich „świadectw”, „zmian”, „podstaw zmian” odnaleźć można zwłaszcza w artykułach poświęconych wymyślaniu

kultur oraz tych skupionych na rekonstrukcjach nowych tożsamości społecznych.

Artykuły dotyczyły społeczeństwa polskiego jako tego, które orientując się na różne warianty „kultury popularnej”, inspiruje jednostki, środowiska i organizacje do intensyfikacji ich uczestnictwa w przemianach społecznych i cywilizacyjnych. Książka jest pomyślana nie tyle jako komentarz, ile towarzyszka tych przemian społecznych i cywilizacyjnych. Autorzy artykułów są albo tych przemian obserwatorami, albo ich zaangażowanymi uczestnikami równocześnie skrupulatnymi i pomysłowymi. Pragnę podkreślić, że uczestnictwo autorów w kulturach: lokalnej, narodowej czy ponadnarodowej, zostało przez nich zrekonstruowane wielokontekstowo w intensywnej relacji z uczestnikami wielowymiarowej zmiany kulturowej. Zdaje się, że patronowały wszystkim koncepcje Pierre'a Bourdieu, w perspektywie których heterogoniczność i ustawiczna zmiana staje się właściwością uczestnictwa w kulturze różnych znaczących podmiotów społecznych.

Jeszcze raz podkreślmy obecność różnych ujęć „kultur codzienności”. One to, jak pokazują teksty z drugiej, trzeciej i czwartej części, stanowią istotny składnik współczesnej rzeczywistości polskiej. Są jednym z ważniejszych źródeł obowiązujących odmian wzorów myślenia, odczuwania i postępowania. Zebrane artykuły pokazują tych kultur różne konkretne epizody czy właściwości. Wskazują, że ich autorzy nie tylko nie lekceważą, lecz wręcz akcentują ich wielką rolę w konstruowaniu ponowoczesnej rzeczywistości kulturowej w granicach polskiego państwa.

Mamy w książce *embarras de richesse* kategorii pojęciowych, schematów wyjaśniających; mamy zwłaszcza wiele „gęstych” opisów otaczającej nas rzeczywistości. Autorzy, wszyscy bez wyjątku, próbują diagnoz (mniej lub bardziej cząstkowych) form kulturowych w różnych ich kontekstach i przy założeniu zwiększającego się „wpływu kultur na społeczeństwo, gospodarkę i politykę”. Analizują zagrożenia wiążące się z radykalnymi przemianami religijności, z napięciem między rosnącym indywidualizmem a kolektywizmem, romantyzmem a pragmatyzmem (w strategiach indywidualnych), między dziedzictwem nierealnego i realnego socjalizmu a marketingiem technologicznej innowacyjności.

Na różne sposoby, ale zawsze z przekonaniem, erudycją i – co bardzo ważne – na podstawie sprawdzonych danych empirycznych próbują zabrać głos w dyskusji o zmianach społecznych i kulturowych *à la polonaise*, określić jej dominantę czy kierunek bądź zaproponować ich oryginalny ogląd. Większość autorów daje w swych artykułach dobre świadectwo analitycznego nastawienia, w którym różnorodność kulturowa znaczy wiele, w którym chodzi raczej o równowagę optymistycznej i pesymistycznej interpretacji niż koncentrację na jej jednowymiarowej skrajnej interpretacji. Nie poszukują oni epizodów

czy form kulturowych, które spektakularnie pokazują jakieś niebezpieczeństwo płynące ze strony kultury; odkrywają tkwiący w kulturach, w ich uczestnikach, indywidualnych i zbiorowych, potencjał.

Na zakończenie chciałabym podziękować autorom, a zwłaszcza Pani Doktor Marcie Karkowskiej, za włożoną w książkę inwencję, poświęcony czas i pracowitość. Sądzę, że książka nie zostanie przez Czytelników potraktowana jako jeden z tysięcy raportów o stanie kultury w Polsce. Mam nadzieję, że zebrane w niej dane empiryczne i ich interpretacje pokazują, że diagnozy społeczeństwa muszą skoncentrować się na problemach kultury, gdyż kultura, jakkolwiek pojmowana, stanowi bezpośrednią drogę do odkrywania coraz bardziej złożonych tożsamości społecznych. Innymi słowy, daje w nie wgląd czy to przez pryzmat badań stylów życia, strategii życiowych, wzorów konsumpcji, czy przez pryzmat nowych technologii komunikacyjnych.